

EVOLUȚIA ARHITECTURAL-URBANISTICĂ A ORAȘULUI CAHUL ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Mariana ȘLAPAC

Membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei, doctor habilitat în studiul artelor, cercetător principal, Universitatea de Stat din Moldova. Domenii de preocupare: istoria și teoria arhitecturii, istoria urbanismului, istoria științei, heraldica, epigrafica. Cărți publicate: *Castelologia comparată. Arhitectura de apărare a Țării Moldovei între Occident și Orient*. Chișinău: ARC, 2020 ș.a.

Doctor în studiul artelor, cercetător științific coordonator, Universitatea de Stat din Moldova. Domenii de preocupare: arhitectură, istorie. Cărți publicate: *Архитекторы Бессарабии (первая половина XIX века)*, Chișinău: Garomont Studio, 2018.

Alla CEASTINA

Evoluția architectural-urbanistică a orașului Cahul în secolul al XIX-lea

Rezumat. Orașul Cahul a fost conceput de inginerii militari ruși ca o localitate model pentru așezarea coloniștilor la sudul Basarabiei. A fost înființată pe locul așezării rurale Frumoasa de către guvernatorul militar al Basarabiei, generalul Pavel Fedorov, care a contribuit la dezvoltarea acestui oraș. Primele planuri topografice și de sistematizare ale acesteia au fost realizate în anul 1840 de către inginerul cadastral județean Stepan Mikulin și un alt inginer cadastral al regiunii Basarabia, Bogdan Eitner. Planul orașului județean Cahul a fost examinat de mai multe ori la Ministerul Afacerilor Interne al Imperiului Rus și a fost confirmat la 9 februarie 1845. Acest document de urbanism aprobat de țarul Nicolae I și ministrul Afacerilor Interne Lev Perovski, s-a caracterizat printr-o schematizare accentuată. O „renaștere” a monotoniei ortogonale s-a putut observa în partea de sud-vest a așezării. Noul centru al orașului s-a constituit în Piața Catedralei. În anul 1850, pe locul vechii biserici de lemn construită în 1785, a fost ridicată catedrala Sf. Arhangheli Mihail și Gavril ca centru de compoziție al întregii așezări urbane, iar în anii 1856–1858 biserica lipovenească a Ocrotirii Maicii Domnului. În oraș au apărut Piața Bazar, Piața Gostinyi Dvor, Piața Hay și grădina publică.

Cuvinte-cheie: Cahul, Basarabia, arhitectură, urbanism, Pavel Fedorov, Stepan Mikulin, Bogdan Eitner.

The Architectural-urban Evolution of the Cahul Town in the 19th Century

Abstract. The town Cahul was conceived by the Russian military engineers as a model locality for the settlement of colonists at the south of Bessarabia. It was established on the site of the Frumoasa rural settlement, in which the military governor of Bessarabia, General Pavel Fedorov, contributed to the development of this town. The first topographic and systematization plans of it were made in 1840 by the county cadastral engineer Stepan Mikulin and another cadastral engineer of the Bessarabia region, Bogdan Eitner. The plan of the county town of Cahul was examined several times at the Ministry of Internal Affairs of the Russian Empire and confirmed on February 9, 1845. This urban planning document approved by Tsar Nicholas I and the Minister of Internal Affairs Lev Perovski, was characterized by an accentuated schematization. A “revival” of the orthogonal monotony could be observed in the southwest part of the settlement. The new center of the town was made up of the Cathedral Square. In 1850, on the site of the old wooden church built in 1785, the cathedral of St. Archangels Michael and Gavril was erected as the compositional center of the entire urban settlement, and in 1856–1858 the Lipovan church of the Protection of the Mother of God. The Bazar Square, Gostinyi Dvor Square, Hay Square and the public garden appeared in the town.

Keywords: Cahul, Bessarabia, architecture, town-planning, Pavel Fedorov, Stepan Mikulin, Bogdan Eitner.

Izvoarele documentare informează că, în secolul al XVI-lea, pe locul actualului oraș Cahul, se găsea așezarea rurală Șcheia. În suretul de pe un ispisoc al lui Ștefan cel Mare din 2 iulie 1502 se indică că domnul moldovean a cumpărat, contra unei sume de 30 de zloți tătarești, cinci sate, inclusiv și satul Șcheia, la gura pârauului Frumoasa [1, p. 230]. În documentul din 2 februarie 1503 se menționează că satele au fost dăruite de voievod mănăstirii Putna [1, p. 231]. Așezarea rurală Șcheia a fost pustiită în 1574 după înfrângerea lui Ioan Vodă cel Cumplit în bătălia de la Cahul. După revenirea localnicilor la vetrele părăsite, câteva sate de pe Frumoasa puteau fuziona, noua așezare împrumutând de la pârau toponimul Frumoasa. Pe harta din „Descrierea Moldovei”, publicată de Dimitrie Cantemir la 1716, denumirea Șcheia lipsește, pe același loc fiind indicat toponimul latinizat Formoza. La 1774 satul Frumoasa dispunea de 95 de gospodării și 465 de locuitori [2, p. 6].

În secolul al XIX-lea așezarea și-a schimbat statutul. La 18 decembrie 1835 a fost emis decretul țarului rus Nicolai I despre întemeierea orașului în târgul Frumoasa: „În vederea asigurării legăturii comode a locuitorilor din toate părțile județului Leova cu Administrația și Judecătoria județeană și oferirea Poliției de zemstvă a acestuia a posibilităților pentru exercitarea cu succes a atribuțiilor sale, Administrația județului Leova și Judecătoria Județeană să fie transferate în târgul Formoza, numindu-l drept orașul Cahul, iar după acesta și însuși județul, în loc de Leova, să fie numit Cahul” [3, p. 1189]. Acest toponim era propus în cinstea aniversării a 65-a a victoriei armatei ruse asupra otomanilor în lupta de pe râul Cahul din 1770.

Noul oraș a fost conceput de inginerii militari ruși ca o localitate-model pentru locuirea coloniștilor din sudul Basarabiei. La dezvoltarea localității a contribuit guvernatorul militar al Basarabiei, generalul Pavel Fedorov, a cărui soție, Ekaterina, a cumpărat în 1835 de la boierul Gheorghe Balș terenurile situate în preajma vărsării pârauului Frumoasa în râul Prut [4, f. 2].

În 1839–1940 a fost edificată clădirea cazarmii cu slujbe pentru echipa locală de invalizi.

Noua construcție a fost examinată de vestitul arhitect Francesco Boffo [5, f. 17].

Apariția școlilor Lancaster la Cahul, în anul 1840 este confirmată de corespondența între direcția școlilor din regiunea Basarabia și guvernatorul general din Novorosia despre deschiderea acestor în 1842–1847, precum și despre închirierea și cumpărarea ulterioară a unei clădiri pentru o școală Lancaster.

În 1840 Cahulul „a păstrat, în mare parte, aspectul unui sat obișnuit, cu case joase acoperite cu stuf, cu străzi înguste, nepavate” [6, p. 27]. Prima ridicare topografică și primul plan de sistematizare a orașului au fost realizate în același an de inginerul cadastral județean Stepan Mikulin și inginerul cadastral al regiunii Basarabia Bogdan Eitner [7, p. 13]. În 1941 în Administrația regională au fost transmise următoarele documente [7, p. 13]:

1. Planul existent al orașului.
2. Planul orașului cu indicarea cartierelor proiectate.
3. Planul orașului cu toate teritoriile aferente.
4. Descrierea statistică a orașului.

În „Planul orașului județean Cahul în starea lui existentă” [8, p. IV], semnat de guvernatorul militar Pavel Fedorov, inginerul cadastral al regiunii Basarabia Bogdan Eitner și inginerul cadastral județean Stepan Mikulin, sunt înfățișate atât construcțiile existente, cât și cele proiectate, situate în cartierele noi, trasate după principiul „hippodamic”. În legendă figurează obiectivele existente (Catedrala Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil cu piața de paradă, clădirile administrative de stat; penitenciarul; cazarmile și grădina boierescă), dar și cele proiectate (Piața Gostinăi Dvor, piața destinată vânzării proviziei, piața pentru construcția unei biserici, piața destinată vânzării fânului și locul pentru construcția unei magazii de provizie).

În 1841 la Cahul au existat șase construcții de piatră: trei clădiri administrative de stat; casa trezoreriei din cărămidă arsă așezată pe fundația de piatră, acoperită cu draniță; cazarmile din cărămidă crudă așezate pe fundații de piatră, acoperite cu olane; clădirea închisorii, din lut,

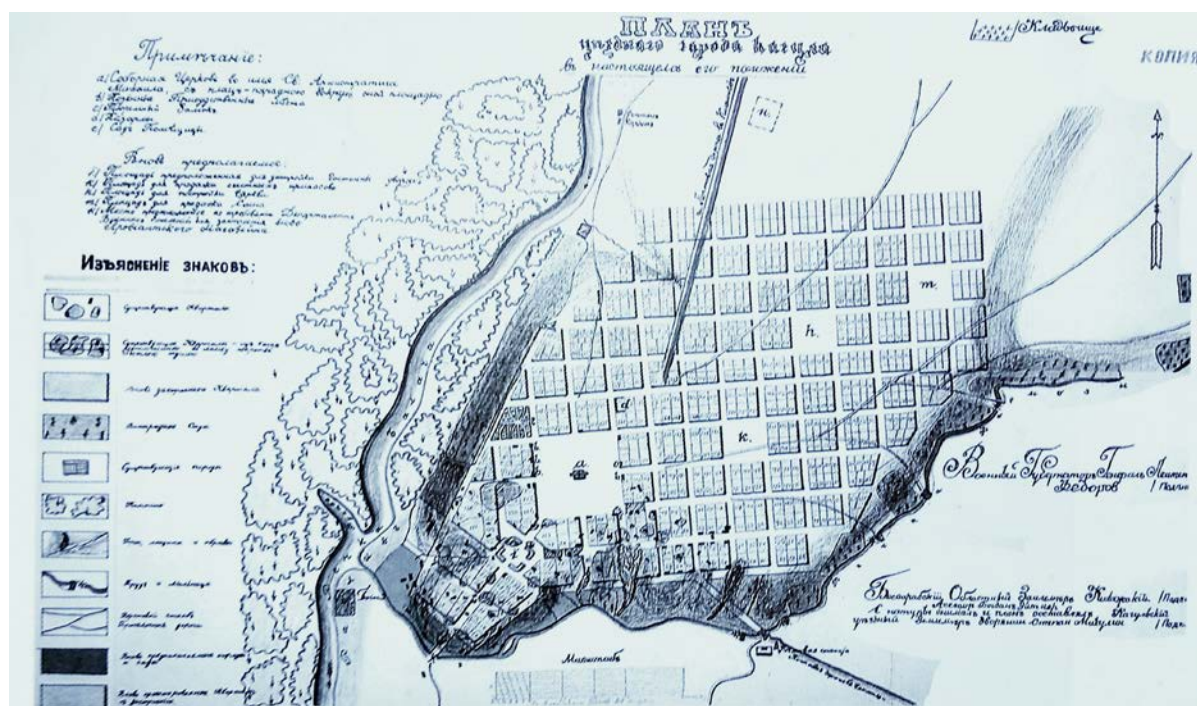

Fig. 1 Planul existent și de sistematizare a orașului Cahul din 1840 (după P. Liubici).

acoperită cu stuf și o mică baie construită din cărămidă [8, p. 53, 55]. În 1842 au fost construite două case de piatră, 91 de case de lemn, o prăvălie, un han și o cârciumă [6, p. 31]. În anul următor în oraș existau deja 655 de case din lut [7, p. 16]. Era de asemenea o piață nepavată și două poduri de lemn peste pârâul Frumoasa [8, p. 53].

„Planul orașului județean Cahul cu arătarea cartierelor noi propuse pentru construcția acestui oraș” a fost examinat de câteva ori la Ministerul Afacerilor Interne al Imperiului Rus și aprobat la 9 februarie 1845. Acest document urbanistic aprobat de țarul Nicolai I și Ministrul Afacerilor Interne Lev Perovski [9, p. 4] se caracterizează printr-o schematizare accentuată, teritoriul orașului fiind împărțit în cartiere identice, de contur pătrat, a câte șase sau opt parcele egale. O „înviorare” a monotoniei ortogonale poate fi observată în partea de sud-vest a așezării, unde apar o piață comercială și o stradă, ambele plase diagonale. Ultima asigură legătura între piața principală a orașului și cheiul de pe Prut.

Noul centru al așezării este format din piața Catedralei/Sobornaia (în zona actualelor străzi Lev Tolstoi, 31 August 1989, Ioan Vodă cel Cumplit și B.P. Hasdeu), dominată de catedrală Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil. Pe la-

turile de vest și de est ale pieței sunt amplasate clădirile administrative. În apropiere se găsesc cazarmile militarilor ruși. Diagonal, dinspre nord-vest, pieței principale i se alătură grădina boierească existentă. Se prevăd a fi construite: piața Gostinâi Dvor cu stabilimente comerciale dispuse perimetral (în zona actualelor străzi Stejarilor, Șoseaua Prieteniei și B.P. Hasdeu), piața alimentară Bazarnaia/Piața Bazarului (în zona actualelor străzi 31 August 1989, Bulevardul Republicii și Bulevardul Victoriei), Piața Sennaia/Piața Fânăriei (în zona actualelor străzi I.L. Caragiale, Matei Basarab, Tineretului, Ion Neculce), o piață unde urma să fie construită o viitoare biserică parohială (în zona actualelor străzi Ștefan cel Mare și Sfânt și Mihail Frunze), magazinele Departamentului Militar, închisoarea, numeroase locuințe de piatră ș.a. În documentul urbanistic sunt indicate stația de poștă, havuzul și cimitirul orașenesc. În oraș se putea de intrat dinspre nord (drumul de la Chișinău), dinspre nord-est și dinspre sud-est.

Vechea construcție de locuit, supusă demolării, nu figurează în planul din 1845. În același timp, indicii demografici sunt exagerați: astfel în descrierea anexată proiectului este semnalat că în oraș locuiesc 1893 oameni, pe când „Lista

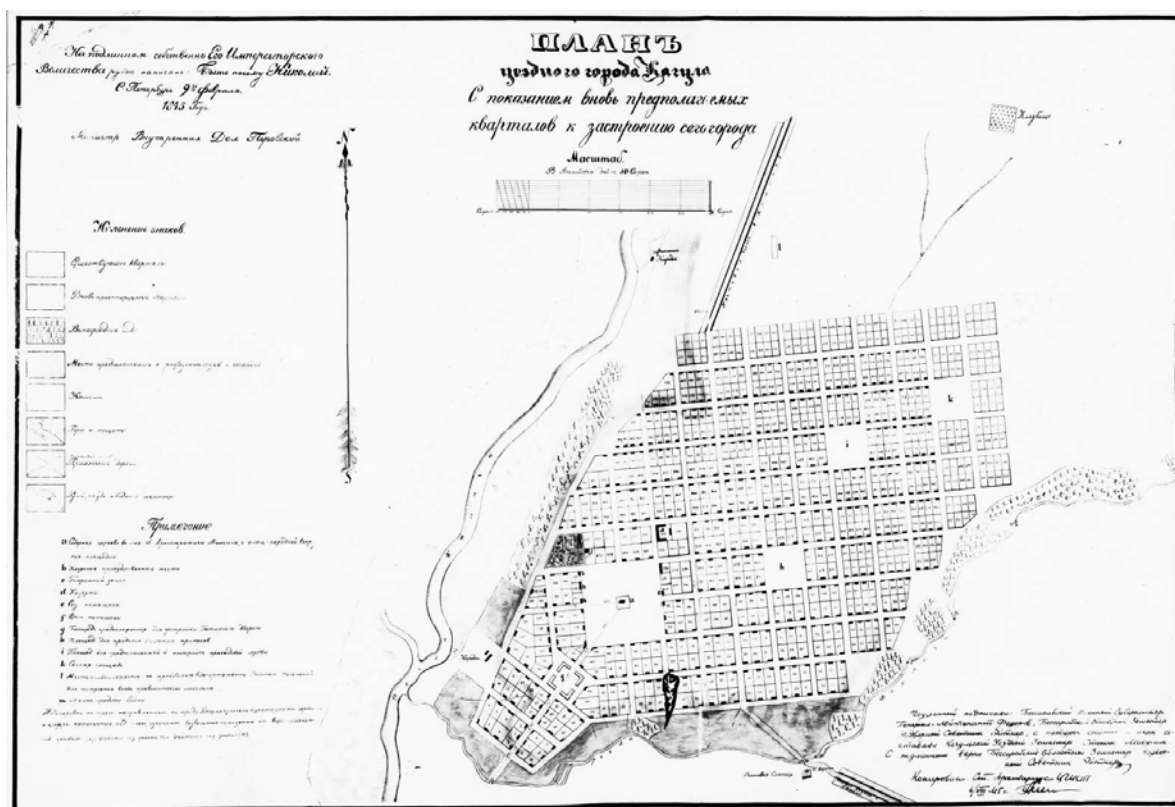

Fig. 2 Planul de sistematizare a orașului Cahul din 1845 (după V. Borovski).

stării orașelor regiunii Basarabia” consemnează doar 454 oameni. Este evidentă dorința autorităților de a avea un oraș mare, frumos și bine planificat.

Conform planului din 1845, suprafața terenurilor orașenești ajungea la 4000 de deseatine (1 deseatină = 2400 stânjeni pătrați sau 1,09 ha), dintre care 1965 deseatine erau ocupate de construcții urbane, livezi, vii și pământuri pentru cultivarea grâului, iar 32 deseatine – de pășuni, 1816 deseatine – de teritorii inundabile și 185 deseatine – de păduri [8, p. 55].

În anii 1844–1847 se preconiza construcția clădirii Primăriei din Cahul. În aprilie 1845, arhitectul Von der Shkruf, a consemnat într-un raport trimis guvernatorului militar P. Fedorov despre elaborarea planului și estimarea construcției clădirii Primăriei din orasul Cahul [10, f. 6].

În 1850 la inițiativa guvernatorului P. Fedorov pe locul vechii biserici de lemn construite în 1785 a fost înălțată Catedrală Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil – centrul compozițional al întregii așezării urbane. Locașul de cult, com-

partimentat în altar, naos, pronaos și pridvor, beneficiază de un plan dezvoltat de-a lungul axei longitudinale. Naosului de plan pătrat i se racordează dinspre est absida semicirculară a altarului flancată de proscomidie și diaconicon, iar dispre vest i se alătură pronaosul precedat de pridvor. Deasupra naosului se află un tambur cu șase fețe încununat cu un acoperiș de tip „bulb” cu glob. Muchiile exterioare ale compartimentelor componente sunt puse în evidență de lisene. Tamburul de pe naos, decorat cu cadre reliefate terminate în arc dublu, dispune de o friză alcătuită dintr-o succesiune de cercelete înscrise în pătrate. Pridvorului este surmontat de camera clopotelor de plan pătrat, cu colțuri teșite. Cele patru goluri ale camerei clopotelor sunt terminate în arc de cerc. Din părți sunt flancate de pilaștri cu capitelluri, iar în partea superioară se învecinează cu frontonașe în acoladă. Terminația clopotniței reprezintă o piramidă înaltă cu opt fețe, încununată cu un mic turnuleț cu bulb și glob. În biserică se accede dinspre vest (prin pridvor), dinspre sud (prin naos) și dinspre nord (prin naos).

Fig. 3 Catedrala Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil din Cahul (<https://m.facebook.com/170142179673911/photos/a.244123008942494/948629675158487/?type=3&source=54>).

Edificiul de cult propune o serie de detalii din vocabularul arhitecturii clasice și cele ruse vechi. Printre elementele decorative se numără friza alcătuită dintr-o suită de pătrate reliefate și un cordon. Ușile și ferestrele edificiului de cult sunt flancate de ancadrame asemănătoare cu pilaștri și evidențiate în partea superioară cu frontonașe triunghiulare sau în arc în acoladă. Arhitectura catedralei Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil este inspirată din proiectele-model de biserici provinciale ruse.

S-au păstrat documentele de arhivă referitoare la gardul bisericii, pentru construcția căruia s-au alocat la licitația publică 425 de ruble de argint din vânzarea de cherestea din orașul Ismail [11, f. 2]. Arhitectul Francesco Boffo a construit acest gard după planul și devizul de cheltuieli întocmite de un alt arhitect basarabean – Luka Zaușkevici.

În octombrie 1854, proprietarul Cahulului a devenit cetățeanul de onoare al orașului Dimitri Karavasili, care a cumpărat 4000 de deseatine de teren urban de la soția generalului P. Fe-

dorov, Ekaterina. Acest act de vânzare, aprobat de judecătoria civilă din Basarabia și judecătoria județeană a orașului Cahul, a obținut forță juridică definitivă la 1 februarie 1855 [12, f. 11].

Conform Tratatului de Pace de la Paris din 1856, orașul Cahul, împreună cu o parte din sudul Basarabiei, a fost cedat Principatului Moldovei, aflat în dependență vasală de Imperiul Otoman. În 1878 aceste teritorii au fost întoarse Imperiului Rus.

În anii 1856–1858, spre sud de pârâul Frumoasa, în actualul sector Lipovanca, a fost ridicată biserica de rit vechi cu hramul „Acoperământul Maicii Domnului”. Biserica înfățișează în plan o cruce alungită, compartimentată în altar, naos, pronaos și pridvor. În partea de est se află absida semicirculară a altarului, flancată de proscomidie și diaconicon. Din pridvorul supraetajat cu o clopotniță se accede în pronaos. Două intrări auxiliare sunt amenajate în naos, în brațele laterale ale crucii. Camera clopotelor aflată la cel de-al treilea nivel, dispune de patru deschideri arcuite flancate de pilaștri, patru ferestre circulare

Fig. 4 Biserica de rit vechi Acoperământul Maicii Domnului din Cahul (<https://sobory.ru/photo/266341>).

și o cornișă amplă cu modilioane. Este încoronată cu un acoperiș-„coif” cu felii împodobit cu un mic turnuleț orb cu bulb și glob. Legătura pe verticală se realizează cu ajutorul unei scări.

Brațele laterale ale crucii sunt evidențiate prin porticuri decorate cu modilioane. În centrul frontoanelor triunghiulare se află o fereastră rotundă. Pe naos este așezat un tambur octogonal perforat de opt ferestre arcuite și încoronat cu un acoperiș-„coif” cu felii, surmontat de un turnuleț orb cu bulb și glob. Trecerea de la planul pătrat al naosului la cel octogonal al tamburului se realizează cu ajutorul a patru trompe de colț de formă originală. Toate ferestrele dispun de arhivolte. Deasupra arhivoltelor de la primul nivel apar decorații reliefate, plasate în axele ferestrelor. Toate intrările în biserică sunt protejate de mici acoperișuri în două pante susținute de două coloane.

Elementele decorative ale locașului de cult țin de clasicismul rus și de arhitectura barocă: pilaștrii de colț, arhivoltele și frizele reliefate, nișele dreptunghiulare alungite, cornișele dezvoltate,

mulurile orizontale, înălțuirile de modilioane ș.a. Coloristica bisericii propune o tratare bicromă contrastantă, specifică barocului rus: fundalul roșu al cărămidei pe care se evidențiază detaliile arhitecturale și decorative albe. Inițial interioarele erau pictate, ferestrele aveau vitralii color, iar ușile erau ferecate.

La mijlocul secolului al XIX-lea în orașul Cahul existau 786 de clădiri, dintre care patru de piatră aflate în posesia statului, două de piatră particulare, celelalte fiind de lemn [8, p. 55]. Mai erau două biserici, visteria, stația de poștă, închisoarea și cazarma militară. La acea vreme a fost amenajată grădina publică.

În decursul secolului al XIX-lea se observă o creștere considerabilă a populației urbane – astfel, la 1870 numărul locuitorilor a ajuns la 6878. Sursele documentare consemnează pe teritoriul orașului mici fabrici de olane și cărămizi, vreo 20 de mori de vânt, câteva oloinițe, mai multe ateliere ș.a. În 1878 în oraș au existat 992 case, două biserici, două sinagogi, două școli și 69 de prăvălii.

Însă nu toate ideile schițate în proiectul din 1845 au fost realizate. Viața a introdus unele corective în conceptul urbanistic propus. Nu a fost realizată construcția din partea de sud-vest a așezării. S-au păstrat doar fragmente neînsemnate din digul amenajat mai jos de Prut. Nu a fost respectată întocmai configurația unor cartiere de locuit.

În general, Cahulul prezintă un exemplu de „oraș nou”, de planșetă, conceput și construit în perioada modernă.

În Agenția Națională a Arhivelor s-a păstrat corespondența între Administrația orașului și Departamentul județean de poliție din Ismail referitor la vânzarea în 1887-1898 a două case de stat din Cahul [13]. Potrivit unui inventar întocmit la 9 octombrie 1878, autoritățile române au fost nevoite să transfere: „o casă cu două etaje în care se afla Prefectura cu un indispensabil Comitet al zemstvei și un tribunal, precum și o casă cu un nivel în care se afla închisoarea județeană cu clădiri ce îi aparțineau și cu anexe” [13, f. 5]. În 1852, când guvernatorul Cahulului era P. Fedorov, a fost începută construcția unei case cu două niveluri, clădirea fiind destinată instituțiilor de stat. În același an, întreaga moșie a Cahului a trecut în posesia lui Dmitri Karavasili. Din cauza războiului cu Imperiul Otoman din 1853, construcția clădirii a fost suspendată și finalizată doar în 1857. O altă clădire cu un nivel a fost construită în 1842 de Guvernul rus, iar până în 1857 a găzduit trezoreria. După 1878, „într-o clădire cu două niveluri, pe lângă Comitetul zemstvei, era Primăria orașului, Administrația executorului judecătoresc și o închisoare a zemstvei, iar într-o clădire cu un nivel era corpul de gardă a poliției” [13, f. 5 ob.-6].

În 1891, comunitatea evreilor din Cahul a solicitat guvernatorului Basarabiei permisiunea de a construi în oraș o nouă casă de rugăciune evreiască [14] din cauza închiderii simultane a două case similare denumite Talmud Torah și Bed Amedriș. În iunie 1892, conform planului aprobat de Departamentul de Construcții al Administrației Guberniale din Basarabia, a fost

edificată o nouă casă de rugăciune [14, f. 12]. La construcția acestei case a participat inginerul gubernial Grigori Lozinski [14, f. 16 ob.].

În Arhiva Națională a Republicii Moldova s-au păstrat documente privind construcția de poduri care legau orașul Cahul cu alte așezări. Începând din anul 1841, au fost cheltuite 45 de ruble de argint pentru reparația podurilor orașenești [15]. În 1895–1896 inginerul civil Karl Gasket a prezentat un deviz de cheltuieli aprobat de Departamentul de Construcții al Administrației Guberniale din Basarabia referitor la un pod de metal de pe râul Ialpuș [16].

Referințe bibliografice:

1. Eremia, Anatol. *Orașul Cahul: pagini de istorie*. În: Limba română, Chișinău, 2006, nr. 4-6 (130), p. 230.
2. Травушкин, В.С. *Кагул*. Кишинев, 1966, p. 6.
3. Полное собрание законов Российской Империи. Собрание второе, Т. 10, 1835. Санкт-Петербург, 1836, p. 1189.
4. Agenția Națională a Arhivelor (ANA), Direcția generală Arhiva Națională (DGAN), F. 2, inv. 1, d. 3225, f. 2.
5. ANA, DGAN, F. 2, inv. 1, d. 3124, f. 17.
6. Маноил, Александру. *Наши Кагул*. Москва, 2010, p. 27.
7. Истомина, Лидия. Из истории развития города Кагула (1835-1836 гг.). În: История города Кагула: Материалы документальные, личности яркие, Кагул, 2006, p. 13.
8. Любич, Павел. *Славное имя Кагул. «Кагул»*. Книга III, Кишинев, 2014, p. IV.
9. Боровский, Василий. Архитектурно-планировочное развитие городов Молдавии в XIX – начале XX вв., Диссертация на соискание ученой степени кандидата архитектуры, Т. 2, Москва, 1988, p. 4.
10. ANA, DGAN, F. 2, inv. 1, d. 4406, f. 6
11. ANA, DGAN, F. 2, inv. 1, d. 3225, f. 2
12. ANA, DGAN, F. 2, inv. 1, d. 6813, f. 11
13. ANA, DGAN, F. 6, inv. 4, d. 36
14. ANA, DGAN, F. 6, inv. 4, d. 129.
15. ANA, DGAN, F. 2, inv. 1, d. 3225, f. 1.
16. ANA, DGAN, F. 6, inv. 4, d. 367.

*Articolul este elaborat în cadrul Programului de Stat 20.80009.0807.19 *Cultura promovării imaginii orașelor Republicii Moldova prin intermediul artelor și mitopoeticii*.